NAŠE ŘEČ

ROČNÍK X. ČÍSLO 7.

FR. OBERPFALCER:

JAKOST.

Když psal Tomáš ze Štítného v 90. letech XIV. století své výklady o hlavních věcech víry, o Bohu, o andělích a o člověku, jež nazval »Řeči besední«, měla jeho stilistická dovednost nejednu krušnou práci s českou úpravou latinských výpisků. Výklady se hemží neurčitými zájmeny a širokými opisy odborných názvů scholastické filosofie. Jeden takový pojem, jenž se vzpíral jeho přetlumočení, bylo latinské slovo qualitas. Vykládaje v 9. kapitole »kakž pak máme v stvoření znamenati múdrost boží?«, praví také: »Když má slušnú barvu aneb cos buď takového, ješto v tom bývá libost čichóm, nebo ješto bude tiem dobré něco. Tot mienim, ješto latině qualitas slove, i neumiemť česky vyřéci toho.« Dále potom, na 42. straně budyšínského rukopisu, čteme: »Aby, ktož má hbitější rozum a čte v mých kněhách, rozuměl, coj to, ješto forma slove, a coj qualitas. Jednoť jest postava a jako obraz, a druhé, ješto učiní takový ten obraz neb tu postavu, ež bude bielý neb črný, krásný nebo škaredý, líbú věc neb nelíbú. Neb to dvé také krásu uvodí: postava a ta věc, ež takovú učiní postavu«. Teprve na 87. stránce stojí český ekvivalent: »To, ješto kakost slove v tělesné věci neb v duchovní, nenie v bohu: nenie bielý neb črný neb barvený neb lesknutý . . .«

Slovo *kakost* znají také slovníky vzniklé asi zároveň s Řečmi besedními, t. j. brněnský a prešpurský, s překladem qualitas a několik svědectví pro ně jest ze století XV.: buoh jest bez kakosti dobrý (sine qualitate bonus, v rukopise olom.); za kakost (pro qualitate, v hymnáři z r. 1429); tak že by viece chléb neostal v svém bytu, jediné (ostali by) případkové chleba, kakosti a barvy beze všie podstaty chlebné (z Chelčického repliky

proti Mikuláši biskupcovi, psané asi 1430); z kakosti časov (pro qualitate, z kladrubské bible, 2. pol. XV. stol.); nakazí se mozk a podlé kakosti barvy bude spuosoben (Rhazesovo ranné lékařství); vedlé kakosti dýmu (Snář Vavřince z Březové z r. 1471). Srv. Gebauer, Stčes. slovník II, str. 10.

Jak viděti, nebyl v starší češtině název pro pojem qualitas zvláště běžný. Citované doklady svědčí pro domněnku, že slovo *kakost* vzniklo jen nápodobou latinského *qualitas*, které je utvořeno k adjektivnímu neurč. zájmenu *qualis*. Pojem *qualis* vyjadřovali staří Čechové přídavným jménem *kaký* (a složeninami *někaký, kakýsi, kakýkoli, kakýkolivěk, ledakaký, lečsikaký, všelikaký)*, na př.: (Peršané) vždy poj(í)mali (s) sobú, což kaké čeledi měli, kdyžto na vojnu kam jěli (Alx. H. 4, 9); budú-lit sirotci kací,... od čeho sú v deskách zmatci? (N. Rada 755): žalost světských věcí nebývá bez kakého hněvu (Štít. Bud. 214) atd. Až do XV. věku zachovával náš jazyk věrně usus všech jazyků slovanských i indoevropských, že pro neurčitá a tázací zájmena užíval slov náležících ke kmeni, jejž představují lat. zájmena *quis, quid, quod*... (stčes. *kto, který, kaký, ký; čso, čí)*. Nositeli významu neurčitého i tázacího byla tatáž slova, neboť v obou případech jde o věci neznámé. Zájmena tázací se liší od neurčitých jen přízvučností. Nechce-li nebo nemůže-li mluvící pojem přesně označiti, vykazuje slovu pro něj místo podřadné; proto jsou neurčitá zájmena nepřízvučná, příklonná. Nestávají zpravidla v kladných větách hlavních, nýbrž obvyklé místo jejich je ve větách záporných, ve spojení se silně přízvučnou negací *(ani kto...)* a především ve větách vedlejších, kde se opírají obyčejně hned o spojku nebo o relativum. Pro kladné věty hlavní si jazyk vytvořil velkou řadu neurč. zájmen složených, jež jsou přízvučná. Částice a adverbia, stojíce před zájmenem neurčitým (na př. *ně-, ni-, leda-, lečsi-, všeli-, kde-*), strhují je k sobě; stojí-li za ním (na př. *-si, -koli, -kolivěk*), odevzdávají mu svůj přízvuk. Tak vystupují příklonná zájmena neurčitá z míst původně podřízených. To vše si musíme především uvědomiti, chceme-li porozuměti vývoji slov *kaký, kakost.*

Ale slovanské jazyky užívaly odedávna zájmen, o nichž zde mluvíme, i v platnosti zájmen vztažných. Nejsou po této stránce osamoceny v jazykové skupině indoevropské, neboť stejný proces zasáhl jazyky baltské (litevský, lotyšský), italské (latinu, jazyk oský a umberský) a středoíránskou pehlevštinu, a začátky jeho jsou známy i z dialektů řeckých. Mostem mezi tázacím a vztažným významem byly jistě nepřímé otázky, v nichž se tázací zájmena objevují s funkcí velmi blízkou zájmenům vztaž-

ným, na př.: mluvili druh k druhu, co by měli udělati. Ani od zájmen neurčitých nebylo daleko ke vztažným, neboť od vět, jako *bude-li ot nás* (= dívek) *která běžěti chtieti, věz to, žeť nebude s námi tovaryšstva jmieti* DalC. 20b, nebo *jsú-li moji kteří, připravtež se, poďtež se mnú* Kat. 1118 atd., je malý krok k vazbám čistě vztažným (která ot nás bude chtieti běžěti . . .; kteří jsú moji . . .). Staré vztažné zájmeno indoevropské, zachované na př. v sanskrt. *jah*, je ovšem také u Slovanů zcela běžné, zvl. v starších dobách. V církev. slov. je rozšířeno o částici *-že (jˈže, jaže, ježe)*, v stč. a stpol. o *-n* (srv. v žaltáři Wittenb.: pochválen hospodin, jen nedal nás v jětie) a o obě zároveň *(jenž)*; jsou však staré doklady i pro toto zájmeno prosté, na př. všicci, jí úfajú veň, ŽWitt. Stará slověnština znala jen toto relativum a staročeské texty jsou ještě výmluvným svědectvím jeho původnosti, neboť mají ve funkci relativní i adverbia *jeda, jedy, jady, jam*, kde dnes říkáme jen *kda, kdy, kady, kam*.

Podle toho, co jsme zde stručně naznačili, bylo kdysi proti tázacímu a neurčitému *kaký* vztažné *jaký*, na př. *jakémuž chceš, panno, muži, takéhožť já nikdiež nevědě* Kat. 472; *jakáž slova* (člověk) *mluví, takým sě vňutř pokazuje* Túl. 56a atd. Slovo *kaký* pak nabylo i významu vztažného, na př. *vnitřním okem mohú viděti, kakým pádem letie z takého duostojenstvie v takú propast* Štít. E, 143. Odtud si vysvětlíme, že naopak vztažné *jaký* mohlo dospěti k platnosti tázací (na př. *jako dlúho položi radu v duši méj?* ŽWitt. 12, 2 ‚quamdiu ponam'; *jaký je čŕt neb ký veles neb ký zmek tě proti mně zbudil?* Tkadl. 24b) a neurčité (na př. *mohu-li s tebú jaké utěšenie mieti?* Bruncvík, rkp. univ. 203b [Lorišovo vyd. Baw. str. 27]; *ten lid nikdy nemóž rozuměti vieře ani sám sobě, má-li jaké srdce k bohu čili nemá* Chelč. Pař. 259b).

Neurčité *jaký (nějaký, nějakový, lečsijaký, jakýsi, jakýkoliv ěk)* má, pokud je mi známo, v staročeských památkách jen 18 dokladů. Nejstarší svědectví je v Mastičkáři drkolenském, tedy z polovice XIV. věku, a to jest v své době ještě zcela osamoceno. Proti nepřehlednému množství původních neurč. zájmen je toto číslo nepatrné, a přece *jaký* úplně zatlačilo staré dědictví *kaký*. Na přechodu od *kaký* k *jaký* jsou souvztažná spojení neurčitého významu *jakýž takýž* (na př. *skuoro mine ta lahódka a poškvrnu jakúž takúž nelze jest by neostavila v mysli* Štít. uč. 39b), *čsož tož* (na př. *vidúc svú duši, mohú což tož lidé o andělích pomysliti* Štít. Bud. 92) a *ten který* (na př. *ižádného neviděti, by kto se mnú chtěl žěleti, ani sě ten který udál, jenž by se mnú mistra hledal* Hrad 39b).

Ve vývoji neurčitého zájmena *jaký* šly ze slovanských jazyků s češtinou jen polština a maloruština. Starší polština měla také až do XVI. a XVII. století pravidlem *kaki, kaka, kakie* za dnešní *jaki, jaka, jakie*. Lužická srbština si dosud zachovala původní zájmena *kajki, kaki, kak*.

Zdá se, že vývojová vlna, jež u nás, v Polsku a na Ukrajině vynesla na povrch nové neurč. zájmeno *jaký*, zasáhla i oblasti přilehlé na východě. I v rus. nářečích je neurčité *jakovy* (běloruš. *jakij, ikovó)* a litevština má vedle *koks*, ž. r. *kokia* také *joks, jokia* ve významu ‚jakýkoli, nějaký, žádný' (v záporných větách), na př.: *be jokio pasigailėjimo*, bez jakéhokoli soucitu; *jis ir be jokios priežasties moka juoktis*, ten se dovede smát i bez jakékoli příčiny.

*

Se zánikem adjektiva *kaký* zašlo i substantivum *kakost* a na jeho místo vstoupilo slovo *jakost*. Zdá se, že s počátku, dokud obě uvedená jména podstatná byla vedle sebe, mluva spisovná si je významově rozlišovala v tom smyslu, že *kakost* značilo qualitas a *jakost* quantitas. Toto rozlišení se objevuje v slovnících prešpurském a brněnském a v Letopisech trojanských 12, 1: *jakost i kakost bojujicich* ‚quantitas et qualitas'. Není to ničím odůvodněno, leda tím, že i pojem quantitas dělal zčeštění obtíže (srv. *ale toho, ješto quantitas řiekají tomu Latinici, nenie v Bohu* Štít. Bud. 87). Vavřinec z Březové užívá ve Snáři, chatrně z latiny překládaném, paralelně obou slov, *kakost* 80 i *jakost* 192.

Jakkoli slovo to vzniklo podle vzoru lat. qualitas, zdá se, že jeho význam nebyl zcela ustálen. Jan Vodňanský překládá v Lactiferu (r. 1508) lat. habitudo corporis česky *jakost těla*, kde bychom my dnes řekli spíše ‚postava', ‚vzhled', ‚vzezření', ‚podoba'. Z Wolkenbergrovy Růžové zahrádky (1576) uvádí Jungmann (I, 564 n.) citát *tak také jakosti společnou, když se obě dvě přirození v hromadu spolu sleji a zběhnou, vyvedou plod;* z Veleslavína čteme u Jungmanna: *dobrý jsi bez jakosti, a proto právě a svrchovaně dobrý; a ti živlové mají své přirozené povahy, způsoby aneb qualitates, jimž někteří jakosti říkají* (v Bylináři Mathioliově). V Dobrovského Deutsch-böhmisches Wörterbuch se překládá quantitas syllabarum *jakost syllab*. Jungmann k tomu poznamenává, že by se snad mělo říkati *jelikost*, a má při tom patrně na zřeteli, že ‚quantus' znělo staroslověnsky *jelik'*. Jiří Palkovič užíval v Tatrance slova *jakovost* ve významu qualitas *(z ohledu kolikosti a jakovosti)*. Jen pro úplnost dodávám, že V. Rosa utvořil v své Grammatice za quantitas slovo *jakotnost*.

Bez pojmu *jakost* se neobejde mluva filosofická a vědecká vůbec. *Jakost představy*, praví Ant. Marek v Logice (30), *když se táži, jaké má vlastnosti; jakost úsudku stanoví se tázáním, zdali rozmanité představy v jednotu svědomosti se spojiti dají* (tamtéž, str. 56). Píše se o *jakosti tvárné* neboli plastice (F. J. Studnička) a F. Bartoš jedná v ‚Skladbě jazyka českého' (6. vyd. str. 83) o *jakosti děje slovesního*. Dochází i k utvoření adjektiva *jakostný*. Již v Kroku I (1821—23), str. 89: *ustanovení prvků jakostné;* dost běžné je vyjadřování *jakostný rozbor, jakostný rozdíl* a pod.

Dnes je slovo *jakost* potřebným prvkem obecného slovníku. Je do jisté míry souznačné se slovy ‚povaha', ‚způsob', ‚obyčej'. Nejčastěji se mluví o *jakosti zboží*, o *jakosti pokrmů, nápojů* atd. Ale do nářečí lidových, jak se zdá, toto slovo neproniklo.

Řekli jsme již, že neurč. zájmeno *jaký* má také polština a maloruština; zbývá nyní, abychom si povšimli, zda tyto jazyky mají také výraz odpovídající českému *jakost*. V polštině *jakość* značí jednu z kategorií poznání, vlastnost, znak něčeho, souhrn vlastností (J. Karłowicz-A. Kryński-V. Niedźwiedzki, Słownik języka polskiego II, 1902, str. 130). Linde činí rozdíl mezi slovem *jakość* ‚Eigenschaft' a *jakowość* ‚die Beschaffenheit', ‚die Eigenschaften', ‚zbiór przymiotów', na př. *wielkość, jakowość i poruszania morza* (Słownik II 1855, str. 232). V maloruštině jsou pro qualitas slova *jakisť* nebo *jakovisť*.

Ostatní slovanské jazyky odvodily označení tohoto pojmu od adjektiv odpovídajících staročeskému *kaký*. Lužická srbština má *kajkosć* ‚samowosć', *kajkostnik* ‚Eigenschaftswort', *kajkostny*, adverbiálně *po kajkosći* (Pfuhl, Łužiski-serpski słownik 1866, str. 243). Ruské *káčestvo* (strus. *kač'stvo*) znamená ‚svojstvo ili prinadležnost, vse čto sostavljaet suščnost lica ili veščí, dobrotu, cvět i drugija svojstva predmetu' (Daljův Tolkovyj slovar' II, 1905, 247); v lidové ruštině má *kačestvo čelověka* význam peioративní *(za nim, kažis', nikakich kačestv nět)* a tak i v maloruštině *(usi v odin golos skazali, ščo za nim ni odnogo kačestva)*. Srbochorvátsky se jmenuje qualitas *kakojstvo*, na př. *oni* (elementi) *medju sobom imaju kakojstva suprotivna jedno od drugoga* (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika IV, 1892—97, str. 758); od 18. stol. je obvyklé i slovo *kakvoća* (od adj. *kakav*), adv. *kakvoćom*, v poslední době pak bylo utvořeno také *kakvina*, adv. *po kakvini;* u Š. Budiniće (XVI. stol.) je doloženo *kakovost (ne promińuju bitje ili kakovost griha)*. Slovinsky je qualitas *kakovost, kakovstvo* a k tomu adj. *kakovstven* (Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar I, 1894, str. 380).

Vedle uvedených slov pro pojem qualitas, odvozených od starého kořene neurč. zájmen, mají jihoslovanské jazyky také slovo *jakost* s významem ‚síla', ‚moc' a pod., na př. srbch. *uzdvigni u jakost glas tvoj; kad ne zna jakost vina* atd. (srv. Rječnik IV, str. 434—436); bulh. *jakost, jakota, jačina* ‚zdravina, žilavina, mošč, síla, junačstvo, krěpost' (Gerov-Pančev, Rěčnik na bl'garskyj jazyk V, 1904, str. 613). V srbch., slovin. a bulh. nabylo totiž zájmeno *jak* také významu lat. ‚potens, fortis, validus, firmus', z pregnantního užívání ve smyslu ‚jaký silný!', ‚jaký mohutný!' a pod.; srv. *nis jak(i, a) to učinit*, nejsem s to, to učinit; řec. *hoios te eimi*, něm. *das is einer!* (Berneker, Etym. Wb., 417). Vliv tohoto významového vývoje zasáhl asi též sousední rumunštinu, kde *tare* (z lat. *talis* takový) znamená ‚silný' (srv. P. Skok, Afsl. Ph. 37, 1920, str. 87).

Také na druhém konci slovanského světa, u lužických Srbů, nastaly obdobné změny: hornoluž. *jakny* (odvozené od *jak*) značí ‚pevný, veliký, statný, drsný' a od něho je dále tvořeno subst. *jaknosć* i sloveso *jakujeć* ‚stávati se pevným, úpravným' a pod.

Vývoj slova *kakost* — *jakost* nám dal podnět k tomu, že jsme se dotkli základních otázek ze skladby neurčitých zájmen. J. Gebauer napsal v »Příruční mluvnici jaz. českého« 2 vyd., 1904 str. 312, že neurčitá zájmena vznikla »z tázacích (nebo ze vztažných, jež opět vznikla z tázacích)«, a tento názor beze změny přejal Fr. Trávníček do 3. vydání uvedené knihy (1925, str. 314). Po všem tom, co jsme o zájmenech tázacích a neurčitých a o jejich poměru k zájmenům vztažným výše pověděli, není třeba znova dokazovat nesprávnost tohoto pojetí. Zájmena neurčitá jsou stejně stará jako tázací; proto moderní jazykozpyt nemluví o jejich vzniku z tázacích. Ba ozývají se tu a tam hlasy, že neurčitý význam je starší a tázací platnost že vzniká, položí-li se na neurčité zájmeno intonace tázací (A. Meillet, Bulletin de la Société de Linguistique 23, 1922, str. 19 n.). Kladou-li jazyky slovanské před neurčité zájmeno i za ně příslovce a partikule, tím neurč. zájmena nevznikají, nýbrž se toliko význam prostého zájmena pozměňuje, nebo se tak tvoří neurč. zájmeno přízvučné, jehož jazyk často potřebuje. Ze vztažného zájmena vzniklo jen neurč. zájmeno *jaký*, ale toto slovo bylo vztažným zájmenem odedávna a tázací zájmeno se z něho vyvinulo pozdě. Spíše budeme mluviti naopak o vzniku nového relativa *(kto, čso, který, kakýj* ze zájmen neurčitých. V tomto smyslu jest třeba upraviti také § 703 Gebaurovy-Ertlovy »Mluvnice české pro školy střední a ústavy učitelské«.

Ale jednáme-li o slovech pro pojem qualitas, nemůžeme přestati na vypsání poměrů slovanských. Uvedené příklady zřetelně svědčí, že nejsou původu praslovanského. Každý jazyk tu šel vlastní cestou, a pozorné oko vytuší snadno společnou cizí předlohu. Jest jí latinské *qualitas* a řecké *poiotês*. Slovo *qualitas* utvořil Cicero, když potřeboval pro svá filosofická díla ekvivalent za řecké *poiotês*, jež pochází asi od Platona nebo od některého sofisty řeckého. U Platona značí *poiotês* skutečnost, že něco je takové a takové. Je to substantivum utvořené od adjektivního *poios*, které samo je jmennou odvozeninou od neurčitého zájmena a mělo v řečtině význam kvalitativní (jako naše *jaký*). Plato užíval často neurčitého *poios* samostatně, vymanil je z podřízenosti příklonného zájmena neurčitého a tak mohl dospět k utvoření substantiva podle vzorů jako *homoiotês* podobnost k *homoios* podobný, nebo *heteroiotês, alloiotês* různost k *heteroios, alloios* různý. Latina měla staré adj. *qualis*, ale neurčitý význam u něho byl jen graecismus. Proto nás nepřekvapuje, že Cicero, který si v tvoření nových slov vedl velmi opatrně, se značnými rozpaky zaváděl novotu *qualitas (audebimus ergo novis verbis uti*, odvážíme se tedy užíti nových slov; srv. Academica I, 24 n., De natura deorum II, 94). Ale slovo to se rychle ujalo v mluvě vzdělaných vrstev římských a po Ciceronovi ho užívají všichni prozaikové. Lidová mluva latinská ho však neznala, jako ani řecké *poiotês* nepřešlo v obecný usus. Proto je mají románské jazyky dnešní jen jako výpůjčku z latiny, která byla jazykem středověkých vzdělanců. Do franštiny bylo zavedeno *qualité* od XII. stol. a francouzská forma se stala vzorem v severní Evropě. Angličtina přejala latinská abstrakta na *-tas* v podobě franc. *-té*, změněného v *-ti*, odtud *quality;* němčina má od XVI. stol. tvar *Qualität*.

V článku »A propos de qualitas« (Revue des études latines 3, 1925, str. 214—220) nastínil A. Meillet historii tohoto pojmu a shrnul ji pak v tato závěrečná slova: »Une création grecque, une adaptation latine, un intermédiaire français, ainsi se sont faits souvent les mots de la civilisation européenne« (výtvor řecký, úprava latinská, prostřednictví francouzské, tak se často tvořila slova evropské vzdělanosti).

Slované si pro tento potřebný pojem moderní vzdělanosti zavedli názvy vlastní, ale napodobili při tom věrně Cicerona, jenž *qualitas* připojil ke *qualis*.

Tolik o slovech qualitas — jakost. Zbývá ještě dodati, že Řekové k *poiotês* připojili později *posotês (posos* = jak veliký), jež je po prvé dosvědčeno u Aristotela. Podle tohoto vzoru si

zavedli Latiníci *quantitas* za doby Augustovy; u lat. *quantus* předpokládaný význam neurčitý schází úplně (srv. J. Wackernagel, Vorlesungen über Syntax II, 1924, str. 115 n.). *Quantitas* se také stalo nutným inventářem všech kulturních jazyků. U nás je překládají *kolikost* (F. L. Čelakovský psal také: *abyste zde nějakou kolikost dní pobyl*, viz Kott IV, 642), lužičtí Srbové říkají *kelkosć*, Poláci *ilość*, Rusové *količestvo*, Malorusové *(s)kilkist* atd.

V některých českých pracích statistických a v pojistné technice se pro kvantitu, kvantitativní užívá slov *ličnost, ličný* (srv. Josef Beneš, O statistice a její theorii, o vědách a zájmech, s nimiž souvisí, v Praze 1920). Tato slova se sice tu a tam objevují s významem ‚množství', ‚mnohost' (zvl. u katol. spisovatelů E. Kadeřávka, J. Pospíšila, Fr. Sušila), ale značí i modalitu (u Jindř. Niederla), krásu a půvab (v sloven.) a v dnešní češtině jsou polonismem (pol. liczba ‚číslo', liczyć ‚počítati' a pod.).

Věnovali jsme tu větší pozornost slovu *jakost*, protože jeho vývoj nám dává hlouběji nahlédnouti do jazykového dění. Moderní civilisace směřuje k stále větší jednotnosti u všeho vzdělaného lidstva. Tak se vytváří jakési evropské myšlení, jež hledá vhodný výraz jazykový. I naše *jakost* má pečeť mezinárodnosti.

DROBNOSTI.

SOBĚLIBÝ — SAMOLIBÝ.

Složeniny s přední částí *sobě-* vznikaly v době dosti pozdní, jako vůbec složeniny, jejichž první částí jsou skutečné tvary mluvnické (10, 84). Vznikaly tak, že slova do nedávna samostatná častým spojováním podle významu i slovního přízvuku splývala v slovo jediné, jež pak se i ohýbalo a tvořilo odvozeniny, jako by již odedávna bylo slovem jediným; na př. *pantáta* vzniklo z pův. dvou slov *pan táta*, jež obě měla svůj plný význam i přízvuk a podle potřeby se obě skláněla (2. p. *pana táty* atd.), ale splynutím jich vzniklo jediné slovo nové s přízvukem na první slabice, s významem, v němž zanikl plný smysl slova *pán, pan*, a to se pak skloňuje jen v druhé části (2. p. *pantáty* atd.). A u složenin se *sobě-* ten původ ze dvou slov v starší době bývá ještě docela zřejmý a písaři si ho bývali vědomi, jak viděti z toho, že psávají obě části zvlášť, kdy my bychom je psali dohromady.

Tak se na př. říkalo *sobě svobodný* s významem v podstatě jednotným (volný, svobodný, nepodléhající jinému), ale tak, že se samostatnost obou slov ještě silně cítila. Na př. čteme v rkp. Baworowského 79b »tedy my přísahy (jíž jsme posud vázáni) zbudem a sobě svobodni budem«, a na př. ještě v Gynterrodově Cyropedii (tištěné 1605; Abraham z Gynterrodu sám zemřel 1604) jsou doklady, kde ta samostatnost je zřejmá (že jest sobě mnohem svobodnější nežli jiní Peršané 8, 3, 21; tehdáž [ve snu] ... jest [duše] sobě nejsvobodnější a nejvolnější 8, 7, 21, ve vyd. Rozumově v Stč. bibl. 6, 304; 361). Výraz *sobě svobodný* jest ostatně asi napodobenina častějšího *sobě volný, soběvolný* (= svobodný, ale pak také svévolný a p.), na jehož dokladech také ještě bývá viděti samostatnost obou částí, nejen v tom, že se psávají rozděleně (dnes ty, Tkadlečku, sobě volně umyslíš, což chceš zítra učiniti, a snad nežli zajtřejšieho dne dočkáš, my [= Neštěstí] tobě to zrušíme, a cos dnes byl volen sobě, snad nám zajtra povolen budeš Tkadl. 34a; buďme sobě raději volni než nevolni Arch. č. 7, 289, r. 1467; vizte, čie je toto dievka, sobě-li volna jest, čili komu v službu poddána Pass. 319. *Sobě volný, soběvolný* (sloven. *sebevoľný*) je, jak se zdá, výraz dosti starý a má hojně dokladů; jeho stáří nasvědčují — mimo napodobeniny *sobě svobodný* a *sobě zvolný* Kron. Tur. 1, 399 — odvozeniny *soběvolnice, soběvolnost, soběvolenstvie* (i sloven. podst. jm. *sebevôľa, sebevoľa* je asi teprv tvar pozdější, vzniklý k příd. jm. *sebevoľný*). Zejména potřeba slov vyjadřujících vlastnost, o niž jde, podst. jménem (soběvolník, soběvolnost) asi pomáhala vzniku příd. jména *soběvolný* jako slova jediného.

Jsou i jiná slova podobná, méně hojně doložená. Tak *soběbylý* (domýšlivý, u Václ. Píseckého, Výb. 2, 1164, 24), *sobě múdrý* (Tkadl., kdo myslí, kdoví jak je moudrý), *soběmyslný* (sebevědomý, domýšlivý, slovo vzniklé podle *soběvolný*). Podobné je pol. podst. jm. *sobiepan* (samostatný člověk) s příd. jm. *sobiepański* a j. Bylo též příd. jm. *sobě hrdý, soběhrdý*, jehož jmenný tvar je doložen jako příjmení, u Veleslavína také jako označení člověka soběhrdého, domýšlivého (pyšní soběhrdové a žádostiví vyhledavatelé své cti); snad bylo i pořekadlo »soběhrda za birét zastrčiti« = naplniti pýchou (v Masopustě Vavř. Leandra Rvačovského 1580, Výb. 2, 1623, Flajšhans, Č. přísl. 2, 488: kdež sobě zjedná hospodu pejcha, tam pojme s sebou také chloubu, a ta hospodáři oči zaslepí a soběhrda za birýtek zastrčí, aby jako šálený (= šílený) sám sebe, co by byl, neznal).

V nové době utvořena podle těch starých vzorů některá slova nová: *soběstačný, soběvládný, sobězištný*, tak asi také u Čela-

kovského ve výpisku z neznámého pramene *soběhrabný* (= zištný, jenž sobě hrabe). Tak také *sobělibý*, již v slovníku Dobrovského s významem ‚domýšlivý (něm. selbstgefällig)'; zejména toto poslední slovo nalézá zřejmou oporu v stč. *soběhrdý*, *soběmúdrý*, *soběvolný*. Mimo slovo *soběstačný* se žádné z těchto slov nějak zvláště neujalo; ani to se ovšem nestalo majetkem skutečné mluvy živé.

K těmto složeninám se *sobě-* se druží složeniny se *samo-*. Je-li prvním základem složenin prvního způsobu spojení 3. p. zvratného zájmena, *sobě*, se slovem následujícím *(soběvolný = sobě volný*, pol. *sobiepan = sobě pán)*, mají složeniny se *samo-* původ ve spojeních se zájmenem *sám*, jež splývalo napodobením jiných složenin se slovem následujícím a pozbývalo tak schopnosti měniti se podle rodu. Jsou některé doklady tohoto postupu zachovány. Tak se říkávalo, že někdo něco udělal nebo utrpěl *sám chtě* (nebo o ženě *sama chtiec)*, t. ze své vlastní vůle (na př. [mniši] kochá sě sám chtě v tom myšlení Otc. B. 46a); z toho vzniklo příslovce *samochtě*, jehož se pak užívalo bez rozdílu rodu a čísla (na př. [sedláci] samochtě jim do ruky přicházejí, Pekař, Kost, 96, r. 1646). Říkávalo se asi o někom, že je *sám svůj* (jako se říká, že dělá něco sám sobě, sám pro sebe, sám od sebe atd.); odtud pochází sloven. příd. jm. *samosvoj* (samostatný, docela svůj), jež zase je základem slova *samosvojnost*, objevujícího se u Komenského. Říkávalo se, že někdo něco dělal nebo byl *sám desát* (nebo pozdějším tvarem *sám desátý)*, t. s devíti jinými (tak, že on sám byl tedy desátý), *sám druh* n. *druhý* (s jedním jiným); odtud pocházejí složeniny jako *samodesátý*, z nichž je zejména známo *samodruhý* (já samodruhý = já s ženou, u Jungmanna ze Zlobického, *samodruhá* = těhotná, t. žena s dítětem v životě). Tohoto způsobu jsou v starší době složeniny jako *samobydlný* (sám bydlící, samotný), *samočistý* (bez příměsku), *samorostlý* (co samo vyrostlo) a j.; počet jich se v době nové silně rozmnožil napodobením, na př. slovy jako *samovolný*, *samovládný*, *samozištný*, *samočinný* atd.

Sem patří také příd. jm. *samolibý* (kdo se sám [sobě] líbí), též, v tvaru neužívaném, *samolibný* n. *samolibezný*. Nelze pochybovati, že se složeniny se *samo-* rozšířily u nás tak hojně proto, že němčina má veliké množství složenin se *selbst-;* ale proto ještě nelze říci, že by se příčily duchu našeho jazyka. Na př. polština, která se sice neštítí přejmouti přímo slovo cizí, ale ve spojování a tvoření slov tak snadně nepodléhá vlivu cizímu jako čeština, má složenin podobných množství; tak vedle *samochcąc* (= č. *samochtě)* je *samochętny*, pod. *samochwalczy* (s podst. jm. *samo-*

chwał, samochwalec) ‚chlubivý', *samodzielny, samomądry* atd., a podobná slova bychom našli i v jiných jazycích slovanských.

To jsou asi věci, jež třeba míti na mysli, hledáme-li odpověď na otázku nám položenou, je-li lepší slovo *sobělibý* či *samolibý*. Obě slova jsou původu novějšího, ale žádné z nich se nepříčí našemu jazyku; přidáváme, že našemu *samolibý* odpovídá pol. *samolubny* s podst. jm. *samolub, samolubiec* a *samolubstwo*. *Sobělibý* je totéž co *samolibý;* mezi oběma slovy je týž poměr, co mezi *soběhrdý* (se jmenným tvarem *soběhrd,* příjm. *Soběhrd)* a nedoloženým *samohrdý,* k němuž ovšem patří příjmení *Samohrd;* a toto příjmení přece musí pocházeti z doby staré, při nejmenším z doby, v níž naše příjmení vznikala.

JEJICH OSVOBOZENÍ — JICH OSVOBOZENÍ.

V článku o rozdílu mezi tvary *jich — jejich* v NŘ. 8, 193 n. došli jsme k tomu poznání, že se nejen v řeči obecné, nýbrž i v jazyce spisovném užívá nyní tvaru *jejich* toliko ve významu přivlastňovacím, na př.: hlasy *jejich* (ptáků) umlkly, a tvaru *jich* toliko ve významech ostatních, na př.: několik jich (ptáků) uletělo, lekl se jich (ptáků).

Toto vymezení rozdílu mezi tvary *jejich — jich* nezdá se však některým z našich čtenářů tak přesným, aby v jistých případech činilo pochybnost, zdali užití tvaru toho či onoho, nemožnou. Byla nám na př. (mezi jinými dotazy podobného rázu) poslána věta vystřižená z kterýchsi novin: »Tento svízelný problém naskytl se Čechům od *jejich osvobození* z nadvlády rakouské v takové naléhavosti snad po prvé« s otázkou, je-li tvaru *jejich* užito správně podle hořejší zásady, má-li tu *jejich* skutečně význam přivlastňovací, a nemá-li, jaké jsou vlastně hranice mezi významem přivlastňovacím a ostatními významy genitivu, o nichž se v tom pravidle mluví.

Nepokládáme tuto otázku za nepodstatnou ani za zbytečnou, protože stanoviti přesné hranice mezi přivlastňovacím významem genitivu a jeho významy jinými je někdy opravdu těžko. Rozumí se samo sebou, že může tato nesnáz vzniknouti jen mezi genitivy stojícími při jménech podstatných (přívlastkovými), protože se genitiv při slovesech *(bál se jich),* při jménech přídavných (nebyl *jich hoden),* při příslovcích *(kolik jich* je) a při číslovkách (je *jich pět)* rozeznává od genitivu přivlastňovacího nejen významem, nýbrž i formálně tím, že není při jméně podstatném.

O tom, že mezi genitivem přivlastňovacím a některými jinými druhy genitivu přívlastkového není přesných hranic, zmínili jsme

se již při jiných příležitostech, zejména také v článku O tvarech českého přívlastku (2, 97 n.) i zběžně v článku o tvarech *jich — jejich* samém (8, 203). Obtíž rozlišiti a rozlišovati významově jednotlivé druhy přívlastkových genitivů má příčinu ve velmi širokém původním významu tohoto pádu, kterým se mohly vyjadřovati nejrozmanitější vztahy jednoho podstatného jména (t. j. představy jím označené) k druhému. Teprve podle rozličných významů podstatných jmen takto sdružených vytkli časem staří gramatikové z této všeobecnosti vztahů některé logické vztahy výraznější a častější a označili je etiketami, jako genitiv přívlastňovací *(dům knížete)*, genitiv jakosti *(muž pevných svalů)* atd. Ale takových druhů genitivu dalo by se nadělat mnohem víc, než se jich uvádí v mluvnicích, a vždycky by ještě zbyly genitivy, které by se do žádné přihrádky nehodily. Kromě toho se tyto skupiny, samy sebou nedosti ohraničené, rozrušovaly a rozrušují stále přenášením jistého vztahu na případy podobné. Tak na př. ve výraze *spis Palackého* je vyjádřen genitivem *Palackého* podmět děje označeného podst. jménem *spis* (spis Palackého je to, co P. sepsal); zaměníme-li však slovo *spis* na př. souznačným slovem *kniha (kniha Palackého)*, nezmění se věcně nic na výraze původním, ale o podmětu děje tu už nemůžeme mluvit, protože slovo *kniha* nevyjadřuje děj. Stejně často se rozrušují jednotlivé skupiny genitivů k sobě logicky patřících změnami významovými. Říkáme-li, že Fr. Palacký byl otcem Jana a Marie, vyjadřujeme připojenými genitivy poměr příbuzenský; ale říkáme-li týmž způsobem, že Palacký je otcem českého dějepisu, nejde tu o poměr příbuzenský, protože slovo *otec* nabylo tu jiným pojetím významu »původce, tvůrce, zakladatel« atd. Takovým a podobným způsobem mění jazyk v své dílně nikdy neodpočívající rozličnými pochody psychologickými bez ustání třídy a skupiny, do nichž podle zásad logických třídí jazykový materiál obecná gramatika.

Tuto proměnlivost a plynulost řeči musíme míti na paměti, žádáme-li na mluvnici, aby vymezila přesně hranice na př. mezi jednotlivými druhy takto roztříděných genitivů. Pro účel, o nějž nám tu jde, t. j. abychom stanovili, jak užívati tvarů *jich — jejich* ve spojení se jmény podstatnými (v platnosti přívlastku), nemusíme si ani všímati všech druhů přívlastkového genitivu, jež se uvádějí obyčejně v mluvnicích. Bez významu pro tento úkol je t. zv. genitiv jakosti, vyjadřující vlastnost předmětu vyjádřeného podst. jménem základním, na př. *muž pevných svalů* (= muž, který má pevné svaly), a genitiv obsahový, vyjadřující přesněji obsah základního jména podstatného s významem příliš

širokým, na př. *trest smrti* (= trest, který záleží v usmrcení). Odkazujeme-li totiž v dalším toku řeči na takovéto přívlastky zájmenem, neužíváme tu jako u jiných genitivů 2. pádu zájmena 3. osoby (otec dvou *dětí* — *jejich* otec), nýbrž zájmena ukazovacího: muž *pevných svalů* — *takový (ten)* muž, trest *smrti* — *takový (ten) trest* atd. Zbývá nám tedy k úvaze jen genitiv přivlastňovací, na př. *dům dvou bratří*, genitiv u podst. jmen znamenajících děj, kde se genitivem vyjadřuje buď podmět toho děje, na př. *hlahol zvonů* (zvony hlaholí), anebo jeho předmět, na př. *výroba zvonů* (vyráběti zvony), a konečně genitiv vyjadřující věc nebo věci, jichž množství je udáno podst. jménem základním, na př. *pytel brambor*. Spolehlivým vodítkem při pozorování, kam až zasahují hranice pojetí přivlastňovacího, může nám býti přivlastňovací jméno přídavné, jehož poměr ke genitivu přivlastňovacímu je skoro týž jako poměr tvarů *jejich* — *jich*.

Kde v nové češtině nebývá nikdy místo genitivu příd. jméno přivlastňovací ani jiné, nýbrž kde je možný jen genitiv, jsou výrazy, v nichž je základním podstatným jménem vyjádřena míra nebo množství věci označené pádem druhým, tedy po jménech podstatných, jako *množství, hojnost, část, kus, hrst, metr, pytel* atd. Jako se dnes už nedovedeme vyjádřiti jinak než *množství jezdců* (proti stč. *číslo jezdcové), pytel brambor* atd., tak také nemůžeme chybiti, když jde o tvary *jejich* — *jich*. I tu víme zcela určitě, že nelze říci jinak než »*množství jich* (jezdců) zahynulo, *pytel* se mi *jich* (brambor) ztratilo, *hejno* se *jich* (ptáků) sneslo« atd. Mezi tímto druhem genitivu a ostatními genitivy při jméně podstatném jsou hranice docela zřetelné; záleží v tom, že v podstatných jménech jako *množství, část, pytel* atd. necítíme vlastně ani jména podstatná, t. j. názvy předmětů, nýbrž příslovečná určení na otázku *kolik*, a že tuto skupinu genitivů máme v své mysli nerozlučně spojenu ne s genitivy přívlastkovými, nýbrž se skupinou genitivů doplňujících čistě formální význam příslovcí *mnoho, málo, trochu, tolik* atd. Proto také bezpečně cítíme, vyskytne-li se některé z těchto podst. jmen s tvarem *jejich*, na př.: pověděli mu, že *počet jejich* roste (Jir. 23, 187), modlářům i všechněm lhářům *díl jejich* v jezeře, kteréž hoří ohněm a sírou (Kral., Zjev. 21, 8), že tu jde o jiný význam slov *množství, díl* a p., a tedy také o jiný poměr než ve větách »ztratilo se jich velký počet, jen malý díl se jich našlo«. Stejně bezpečně bychom cítili ten rozdíl, kdybychom místo tvarů *jejich* — *jich* položili odpovídající jim tvary zájmen jiných osob, na

př. *náš, váš* a gen. *nás, vás*. V tomto případě se tedy přirozený Čech stěží octne někdy na rozpacích.

Můžeme tedy míti na zřeteli jen gen. přivlastňovací, značící vlastníka, a genitiv při podst. jménech významu dějového, značící podmět nebo předmět děje jimi vyjádřeného. Poměr vlastníka k věci, která je jeho majetkem, je jasný a určitý, a jako dovedeme na jeho vyjádření užívati se vší jistotou přídavného jména přivlastňovacího, na př. *bratrův dům*, dovedeme bez rozpaků, mluvíme-li přirozeně, užíti k vyjádření tohoto poměru i tvaru *jejich*, o němž bylo obecně řečeno, že je to tvar toliko přivlastňovací; i člověk beze škol ví dobře, že má říci »to je *jejich* dům«, nikoli *jich*. Ale to, co nazýváme v mluvnici poměrem vlastnickým a co vyjadřujeme přivlastňovacím genitivem, přivlastňovacím jménem přídavným atd., je daleko širší pojem než poměr vlastníka a jeho majetku. Rozumíme jím na př. i poměr příbuzenský *(matčin bratr, bratr mé matky)*, služební *(kněz Baalův)*, autorský *(zákony Solonovy)* a jiné a jiné vztahy věcí (n. osob) k osobám *(doba Husova, universita Masarykova, Jiráskův kraj, Heydukovo Slovensko, jeřábi Ibykovi* atd); v pojem vlastnictví, který se vlastně může týkati jen osob, zahrnujeme i podobné vztahy věcí, a jako říkáme *noha dítěte, pata Achillova*, říkáme pak také *noha stolu, pata hory, břeh řeky, šťáva jablka, hrdina románu* atd. Zkrátka genitiv přivlastňovací a formy s ním souznačné (přivlastňovací adjektivum, zájmeno) jsou výrazy přerozmanitých logických vztahů, které by bylo možno shrnouti leda pod velmi široký pojem pouhé sounáležitosti dvou konkretních představ. Proto také bývá poměr přivlastňovací se stanoviska gramatického definován aspoň přibližně tak, že za takový poměr můžeme pokládati spojení dvou jmen, kde ze jména určovacího (přívlastku), na př. *matčin (mé matky), hory*, a jména základního, na př. *bratr, pata* (ne však naopak), můžeme utvořiti větu »matka (má matka) má bratra, hora má patu« atd., při čemž ovšem sloveso *míti* má význam mnohem širší než »míti v majetku« (besitzen, posséder). I tento poměr sounáležitosti (neboli vlastnictví v širším slova smyslu) vyjadřujeme tedy v češtině, kde toho třeba, arci zase jen přivlastňovacím tvarem *jejich: zákony Gracchů — jejich zákony, doba Husova a Chelčického — jejich doba, pata hor — jejich pata* atd.*)

*) Indičtí gramatikové mají pro adnominální genitiv termín obecnější a tím i vhodnější (sambandha-šašthi = genitiv [vl. šestý pád] spojitosti n. sounáležitosti), než jsou termíny rozličných možných jeho odrůd v mluvnictví evropském.

Tímto širokým pojetím vztahu, který mluvnice nazývá vztahem přivlastňovacím a jehož jednotící znak je spíše jen formální (t. j. že se vyjadřuje tvary, které si jazyk vytvořil speciálně pro význam skutečně přivlastňovací) než věcný, lze si vyložit, že se v tento poměr zahrnoval a zahrnuje a stejnými prostředky vyjadřuje nejen poměr dvou konkretních představ, které k sobě nějak patří ,nýbrž i poměr abstraktní představy, na př. vlastnosti, stavu, činnosti a p., k osobě nebo věci, na níž se jeví. Jako mluvíme na př. o domě svého bratra (n. bratrově), tak také mluvíme o dobrotě, zámožnosti svého bratra (n. bratrově), o chůzi, ochotě, volání, zisku svého bratra (n. bratrově) a p. Poměr obou představ v těchto výrazech spojených je však se stanoviska mluvnického jiný než při poměru vlastnickém (i v nejširším slova smyslu). Odpovídá-li výraz *dům mého bratra* a p. úsudku »můj bratr má dům«, odpovídají výrazy jako *dobrota mého bratra* nebo *chůze bratrova* úsudkům »bratr je dobrý«, »bratr chodí« a p., t. j. jméno určovací *(můj bratr)* vyjadřuje podmět (nositele n. původce) toho stavu n. činnosti, který vyjadřuje jméno základní *(dobrota, chůze* atd.). Proto se tento druh genitivu nazývá v mluvnici (aspoň při podst. jménech významu dějového, jako *chůze, ochota, volání* atd.) genitivem podmětným. Že se i tento poměr vyjadřuje nejen 2. pádem *(mého bratra)*, nýbrž podle možnosti také prostředky určenými speciálně pro vyjadřování vlastnictví, na př. přídavnými jmény na *-ův, -in,* je vidět z uvedených příkladů a bylo o tom mluveno také v článku O tvarech čes. přívlastku (2, 101); je tedy na místě i zde tvar přivlastňovací *jejich*, nikoli *jich*, na př. *jejich dobrota, jejich ochota, jejich let* (ptáků), *jejich hloubka* (řek), *jejich opadávání* (listů) atd. Je přirozené, že jazyk nešetří ani nemůže šetřiti rozdílu, který vytýká mluvnice mezi genitivem přivlastňovacím a genitivem (dějového) podmětu, neboť rozdíl ten je založen jen na tom, že v tomto případě jde o podst. jména významu dějového (na př. *chůze, volání* a p.), v onom o podst. jména jiná *(dům, statek, syn* a p.). Pro člověka mluvícího je podobnost vztahů »dům: mého bratra — jmění: mého bratra — zisk: mého bratra, nebo ústa: dítěte — hlas: dítěte — volání: dítěte« mnohem patrnější než povědomí, že *volání* je jméno významu dějového (k volati) a *hlas* nikoli, anebo že *ochota* je podst. jméno slovesné k *chtíti* atd. Přirozené mluvení se nemůže zakládati na etymologickém rozboru slov, nýbrž na napodobení daných vzorů smyslem nejbližších, pokud si zřetelnost nevynucuje výraz jiný.

Vytýká-li mluvnice přes to genitiv podmětný jako zvláštní způsob genitivního vztahu, neděje se to ani tak se zřetelem a pro-

tivou ke gen. přivlastňovacímu, jako spíše vzhledem ke genitivu dějového předmětu, při němž důvod zřetelnosti vystupuje někdy skutečně do popředí. U podst. jmen znamenajících činnost, při níž si můžeme představiti nejen původce té činnosti (podmět), na př. toho, *kdo* volá, nýbrž i její předmět, na př. toho, *koho* volají, jsou možné dva různé genitivy, z nichž jeden znamená původce neboli podmět, druhý předmět; na př. volání mého bratra může býti volání, které pochází od mého bratra (bratr volá), anebo volání, které se naň vztahuje (volají mého bratra). Tu jsme vlastně u jediného případu mezi přívlastkovými genitivy, kde jazyk dělá rozdíl v svých prostředcích, a to tím způsobem, že těch tvarů, které si vytvořil pro poměr vlastnický, pro předmět činnosti užíváno nebývá; proto se říká na př. *volání bratrovo* (jako *bratrův dům, bratrova dobrota, bratrova chůze*), volá-li bratr, ale *volání bratra*, volá-li někdo bratra; *matčina ztráta*, ale *ztráta matky, četba Jiráskova*, ale *četba Jiráska; potřeba sluhova*, ale *potřeba sluhy; chlapcova chvála* a *chvála chlapce* atd. Stejný rozdíl dělá se pak v spis. jazyce i mezi tvarem *jejich* (přivlastňovacím) a obyčejným genitivem *jich;* na př. *jejich léčení* (= lékařů, kteří léčí) a *léčení jich* (nemocí, které léčí); *jejich četba* (čtenářů) a *četba jich* (knih); *jejich ztráta* (= těch, kdo něco ztratili) a *ztráta jich* (= těch, které jsme ztratili) atd.

Ale ani v tomto případě si nesmíme toto rozlišování představovati tak, že by si osoba právě mluvící především uvědomovala po každé, že podstatné jméno, jehož chce užíti, na př. *léčení, četba, ztráta* atd., je podst. jméno dějového významu, a za druhé, že by ve vší rychlosti řeči provedla rozbor, jde-li tu o podmět děje či o jeho předmět. Mluvíme-li na př. o narození, výchově, vzrůstu, chorobě, uzdravení, síle atd. dítěte, jsou pro nás všechna tato jména prostě názvy různých stavů a dějů, které se týkají dítěte, a v proudu řeči nikomu ani na mysl nevstoupí, že některá z nich *(narození, výchova, vzrůst, uzdravení)* jsou podst. jména dějová a jiná *(choroba, síla)* nikoli a že k některým z výrazů dějových je představa dítěte v poměru podmětovém (dítě se narodí, roste) a k druhým v poměru předmětovém (vychovati, uzdraviti dítě). Proto také, kdyby šlo o podst. jméno, z něhož lze utvořiti přídavné jméno přivlastňovací, na př. *bratr — bratrův*, užili bychom ho bez rozpaků ve všech případech a vypravovali bychom o bratrově narození, o bratrově výchově, o bratrově vzrůstu, chorobě, uzdravení atd. (jako jsme n u c e n i užíti stejně téhož výrazu při podst. jméně dítě, od něhož se příd. jméno netvoří). Ale může nastati případ, kde se tento nejobyčejnější způsob, vyjadřovati příslušnost obou představ k sobě, objeví ne-

zřetelným, na př. kdybychom řekli, že matčina ztráta děti dojala. Podle způsobu, jakým příd. jmen přivlastňovacích užíváme nejčastěji, rozuměli bychom tomuto výrazu zajisté nejspíše v tom smyslu, že jde o ztrátu, kterou matka utrpěla. Proto chceme-li vyjádřiti, že děti ztratily matku, ohlížíme se po jiném prostředku, kterým tuto souvislost obou představ také můžeme vyjádřiti, a nalézáme jej v genitivu; řekneme tedy raději: »ztráta matky děti dojala«. Rozlišení obou případů, na př. *ztráta matčina — ztráta matky* není tedy důsledkem rozlišování dvojího mluvnického (logického) vztahu »ztráta: matčina« (= co matka ztratila) a »ztráta: matky« (= ztratiti matku), nýbrž prostě důsledkem snahy po zřetelnosti výrazu. Proto by byl také nesprávný názor, že se tento rozdíl »ztráta matčina — ztráta matky« provádí v řeči důsledně a že musí býti důsledně zachováván; k rozlišování toho způsobu saháme v praxi tam, kde je možné (na př. výraz *ztráta dítěte* musí stačiti pro oba případy) a kde je ho třeba pro zřetelnost. Při tom nesmíme zapomínati, že zřetelnost výrazu nezávisí jen na něm samém, nýbrž že je podporována i souvislostí, okolnostmi, za jakých ten neb onen výraz byl pronesen atd.

Kde tedy nezřetelnost nehrozí, tam užívá jazyk i pro tento poslední druh přívlastku, vyjadřujícího předmět děje podst. jménem základním označeného, těch výrazů, které si vytvořil pro poměr vlastnický, na př. příd. jména přivlastňovacího. Proto říkáme *Jiráskův ctitel* (= ten, kdo ctí Jiráska), *Havlíčkův učitel* (= ten, kdo ho učil) atd., třeba tu jde o předmět děje slovesného, protože jiný způsob pojetí je při jménech znamenajících činitele nemožný; proto mluvíme o *umučení Kristově*, o *upálení Husově*, o *porážce Napoleonově*, o *volbě Kramářově*, o *výchově žákově* atd., protože význam slov *umučení, upálení* atd. sám tu vede k tomu, abychom přidružený výraz pokládali za předmět, nikoli za podmět. A tak i jindy. Všechno, co tu bylo pověděno o rozdíle mezi přivlastňovacím přídavným jménem a genitivem jména podstatného, platí i o rozdíle mezi tvary *jejich* (přivlastňovacím) a *jich* Nechci-li, aby se větě »mám rád své rodiče, jejich ztráta by mě zarmoutila« rozumělo v tom smyslu, že bych byl zarmoucen, kdyby něčeho pozbyli, nýbrž chci-li vyjádřiti, že bych těžce nesl, kdybych je ztratil, sáhnu raději po tvaru *jich:* »ztráta jich by mě zarmoutila«. Ale napsati »rodiče mi zemřeli, jejich ztráta mě zarmoutila«, mohu bez obavy, že mi bude nesprávně rozuměno; tvar *jich* by tu byl ovšem stejně na místě jako v předešlém případě, ale není třeba se do něho nutiti jen proto, aby se vyhovělo zásadě anebo vlastně šabloně.

Případy, kde lze takto užíti tvaru *jejich* i na označení předmětu děje, jsou dokonce mnohem častější než při přídavném jméně přivlastňovacím. Příd. jménem přivlastňujeme jen osobám, kdežto tvaru *jejich* lze užíti i o věcech, na př. *jejich břehy* (řek), *jejich hloubka, jejich tok, jejich prudkost* atd. Proto je-li předmětem děje vyjádřeného jménem podstatným představa věci v čísle množném, můžeme na její vyjádření užíti tvaru *jejich* skoro vždycky, protože původcem děje nějakou jinou věc (n. osobu) zasahujícího bývá v ě c jen velmi zřídka; odkazuje-li zájmeno na př. na slovo *peníze* před tím vyslovené (na př. »važte si peněz«), není možno výrazům *jejich ztráta, jejich dobývání, jejich opatrování, jejich nález* atd. rozuměti jinak, než že tu jde o peníze ztracené (ne ztrácející), dobývané (ne dobývající) atd.

Pověděli jsme výše, že tu všude — i když nezřetelnost nehrozí — je docela na místě i tvar *jich* a spisovatelé mluvnicky školení a pozorní ho skutečně i v takových případech užívají. Ale praxe živé řeči kloní se rozhodně k tvaru *jejich*. Kromě důvodů výše uvedených a platných z větší části jak pro přivlastňovací příd. jméno, tak pro tvar *jejich*, působí u tvaru *jejich* ještě příčina zvláštní. Dvojice *jejich — jich* je v našem vědomí jazykovém pevně sdružena nejen významem, nýbrž i tvarem (mechanicky) s dvojicemi *jeho — ho, její — ji*. Tvary *ho, ji* jsou sice genitivy tak jako *bratra* nebo *řeky*, ale v celém rozsahu, jak užíváme genitivu, těchto tvarů dnes už užívati nedovedeme. Říkáme sice »bál se *ho* (bratra), není *ji* (chvály) hoden, kolik je *ho* (žita), pytel se *ji* (pšenice) ztratilo«, ale tam, kde jde o skutečný přívlastek, tvarů *ho* a *ji* dnes neužíváme, i kdyby šlo o takové případy, kde místo přivlastňovacího příd. jména jsme pro zřetelnost nuceni užíti 2. pádu jména podstatného. Rozlišujeme výrazy *četba Jiráskova* a *četba Jiráska, ztráta matčina* a *ztráta matky*, ale nikdo dnes už nedovede říci ani napsati v témže smyslu a s týmž rozdílem *četba jeho* a *četba ho* nebo *ztráta její* a *ztráta ji;* výrazy *četba ho, ztráta ji*, které bychom tu podle dřívějších výkladů očekávali, jsou dnes nemožné. Buď musíme užíti v obou případech, spoléhajíce na souvislost, tvarů *jeho, její*, anebo, když by ani okolní smysl nestačil, uchýliti se k výrazu jinému. Kdybychom chtěli na př., aby větě »ubohý hoch — marné bylo *jeho* hledání«, bylo rozuměno v tom smyslu, že jde ne o hocha marně hledajícího, nýbrž o hocha hledaného, nezbylo by nic jiného než říci »marně jsme ho hledali«.*) A jako se vyhýbáme i v řeči spi-

*) To platí do značné míry i o zájmenech jiných osob než třetí. V stč. výrazy »tvé vidění, tvé milování« a p. mohly znamenati nejen »ty vidíš«,

sovné stůj co stůj výrazům jako *četba ho, ztráta ji*, tak se působením mechanické i významové asociace tvarů *jeho — ho, její — ji, jejich — jich* vyhýbá živá řeč v takových případech i tvaru *jich;* člověk z lidu neřekne nikdy: »za *jich* vychování (dětí), na *jich zaplacení* (dluhů), od dovezení *jich* (cihel), za *jich* okopání (brambor) atd. — to jsou tvary čistě knižní. Užije-li tu vůbec zájmena (obyčejně se říká prostě: od dovezení, za okopání atd.), užije tvaru *jejich,* a kde by tvar *jejich* byl nezřetelný (na př. *jejich volání),* vyjádří se raději jinak. To znamená, přeloží-li se to do řeči mluvnické: v živém jazyce se jeví zřejmě snaha rozdíl mezi tvary *jejich — jich* zmechanisovat týmž způsobem, jako se to stalo již dříve s tvary *jeho — ho, její — ji (můj — mne* atd.), tak totiž, aby tvar *jejich,* původně přivlastňovací, byl tvarem prostě přívlastkovým, tvar *jich* nepřívlastkovým.

Tato tendence přirozeného mluvení proniká pak i do řeči spisovné. Tím způsobem můžeme vyložiti upozornění jiného z našich čtenářů, proč Gebauer, ač jinak hájil rovnocennost tvarů *jejich — jich* v platnosti přivlastňovací (jich dům = jejich dům), psal přece: o *jejich* (hlásek) *proměnách* (Hist. ml. I, 1 a j.), *jejich* (slabik) *sklad* (t. 551), *jejich sklonění* atd. To je také příčina, proč ve větě uvedené na začátku tohoto výkladu bylo řečeno »od *jejich* (Čechů) osvobození«, nikoli *jich,* ač tu všude šlo o gen. předmětný (proměňovati hlásky, skládati slabiky atd., osvoboditi Čechy atd.), proč na př. v návrhu nového trestního zákona, jak nás upozorňuje zase jiný čtenář, čteme výrazy jako *jejich úprava* (článků), *jejich vydání* (cizinců), *jejich stíhání, trestání* atd.

Mohlo by se zdát, že se tímto způsobem jazyk připravuje o cenný výrazový prostředek, který je ve významovém rozdíle mezi výrazy *jich ztráta* a *jejich ztráta.* Ale to platí víc v teorii než v praxi. Ve skutečnosti, v proudu řeči, v souvislém vypravování a p., stane se velmi zřídka, že bychom byli na rozpacích, jak rozuměti výrazu *jejich* při podstatném jméně významu dějového. A i v takových případech, kde by mohla přes to přese všecko vzniknouti nezřetelnost, je pro člověka mluvícího nebo

nýbrž také »tebe vidí (ty jsi viděn)« a p. V dnešním jazyce jsme nakloněni rozuměti těmto výrazům jen ve smyslu podmětném (»tvé vidění, tvé milování« = ty vidíš, ty miluješ atd.), nikoli též předmětném. Pro ten význam se nabízí v jazyce zase analogie »ztrata matčina — ztráta matky«. Ale genitivy zájmen mne, tebe, nás, vás jsou v platnosti přívlastku proti jiným genitivům tak řídké, že než bychom užili výrazů »od vidění tebe, pro milování tebe« atd., sáhneme raději k jinému způsobu vyjadřování: »od té doby, co jsem tě viděl; pro lásku k tobě« a p.

pišícího mnohem snazší, sáhne-li v takových případech k jinému způsobu vyjadřování, než kdyby měl ve vší rychlosti provésti gramatický rozbor výrazu, aby si ujasnil, jde-li tu o dějový podmět *(jejich)* či předmět *(jich)*. Zjednodušení, kterého dosahuje mluvená řeč tím, že si rozdíl mezi tvary *jejich — jich* konformuje s rozdíly mezi *jeho — ho, její — ji* atd., je pro ni nesporný zisk.

Aby nám nebylo nesprávně rozuměno. Účelem našeho článku nebylo doporučovati spisovatelům atd., aby nešetřili rozdílu mezi výrazy *jejich ztráta* a *jich ztráta*, když to dovedou. Chtěli jsme jen ukázati na to, že by bylo nesprávné viděti v nešetření toho rozdílu — zvláště když nehrozí nezřetelnost — nepřesnost nebo chybu, protože stírání toho rozdílu odpovídá tendencím živé řeči a jejím potřebám.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Roman Jakobson: *Základy českého verše.* Nákladem Odeonu v Praze 1926. Str. 130. Za Kč 25.—.

Vykládaje zásady své »fonologické« prosodie, zabývá se Jakobson nejprve široce přízvukem a kvantitou s tohoto stanoviska. Ukazuje, že v ruštině i v srbštině je přízvuk prvkem fonologickým (t. j. změna místa přízvuku nebo kvality přízvuku může změniti význam slova, na př. ruské *plàču* = pláču a *pláču* = platím), avšak v ruštině je podstatným znakem přízvuku síla výdechu, kdežto v srbštině hudebnost (tónová výška). Proto je v ruštině možno, že slabika nepřízvučná nabude vyššího tónu než slabika přízvučná, avšak nikdy nenabývá silnějšího důrazu. Rovněž délka, která v ruštině obyčejně provází přízvuk, není s ním nerozlučně spojena; v řeči citově zabarvené stává se leckdy, že nepřízvučná slabika je delší než přízvučná. Avšak posun dynamického (výdechového) přízvuku je v řeči citově zabarvené velmi řídký, neboť ruský přízvuk je prvek fonologický, kdežto délka je prvek mimogramatický, doprovázející přízvuk. A tak je tomu po každé; není možno, aby se v jazyce nezávisle na sobě projevovaly jakožto fonologické prvky přízvuk i délka; v takovém případě se jeden z těchto prvků nutně vylučuje z fonologického systému. V praslovanštině žily ovšem nezávisle na sobě přízvuk i délka. Ale tam nebyl přízvuk čistě expiratorní (výdechový), nýbrž byl hudebně-expiratorní, t. j. byly v něm hudební rozdíly vnitřně podmíněny jako v dnešní srbštině. Ale tou

měrou, jak se ztrácely v jednotlivých slovanských jazycích vnitřně podmíněné rozdíly hudební, mizelo i spolužití výdechového a časového akcentu jakožto samostatných fonologických prvků. Někdy odumírá časový akcent jako nezávislý fonologický prvek: nepřízvučná délka se zkracuje. Jindy naopak zůstává prvkem fonologickým délka (na př. čes. *dráha* — *drahá*), kdežto přízvuk ustrnuje v prvek mimogramatický; to se stalo v češtině: český dynamický přízvuk v jazykovém povědomí nerozlučně splynul se začátkem slova.

A proto se necítí v češtině přízvuk tak důrazně jako právě začátek slova, mezislovný předěl, který je důležitým prvkem fonologickým. Neboť čeština, jakožto jazyk gramatický (t. j. mající rozvitou deklinaci i konjugaci), má mnohem větší samostatnost slova ve větném celku než jazyky lexikologické (t. j. takové, v nichž flexe je omezena na nejmenší míru, na př. francouzština a zejm. čínština). Mezislovný předěl (rozhraní slov) je důležitý i pro ruský verš; cítíme, že se na př. liší verše

A netò / pokoločù

Pritaščili / mertvecà,

ačkoli jsou oba čtyřstopé katalektické trocheje; rozdíl záleží v různém umístění mezislovných předělů. Úkol mezislovných předělů ve verši je ten, že působí frazování, to jest členění vnímané zvukové řady na těsnější skupiny. Toto členění je pro dojem rytmu nezbytné. Pouhé opakování zvuků nestačí ke vzbuzení rytmického dojmu. Je třeba, aby byly rozděleny v skupiny. A není-li takovéto seskupení dáno v objektivní skutečnosti, doplňujeme je dokonce i subjektivně. V řeči, i když frazování není dáno objektivně, jest v našem povědomí, a to členěním na slovné celky. Neboť slabiky spojené s hlediska logického zdají se nám spjatými i ve výslovnosti. Dokladem toho je nám i ruský verš, jehož základem je přízvuk; je členěn cesurou, připadající po každé na mezislovný předěl po jisté slabice verše. Tak na př. v pětistopých jambech ruských je závazný mezislovný předěl po čtvrté slabice. V souvislosti s tím dokazuje J., že cesuru nelze chápati jako pausu syntaktickou, tedy jako opravdovou objektivní přestávku, nýbrž že pro cesuru stačí pouhý mezislovný předěl, subjektivně uvědomovaný.

Frazování dané skutečným rozložením slovních celků není ovšem po každé ve shodě s členěním, jakého by si žádala rytmická setrvačnost. Tato neshoda však neporušuje rytmický chod básně, nýbrž posiluje rytmický pocit, protože podmiňuje

moment zklamaného očekávání. A tak se děje, že slabiky slovných celků protivící se rytmickému chodu charakteristickému pro jazyk jsou subjektivně vztahovány k sousednímu slovnému celku, ale tato odtržka se cítí, t. j. moment zklamaného očekávání tu je. Na př.:

célébrer avec vous la fameu-|| se journée.

V češtině, jejíž chod je sestupný, bylo by třeba k způsobení neshody mezi frazováním skutečným (pomocí slovních celků) a nařízeným (vlivem rytmické setrvačnosti) slovných celků vzestupných. Těch je však v češtině tak málo, že nejsou s to, aby způsobily moment zklamaného očekávání v celé jeho pronikavosti. Proto čeští básníci, aby dosáhli zdůraznění rytmu pomocí momentu zklamaného očekávání, užívají radikálnějšího prostředku, posouvání přízvuku v trojslabičných slovech, o němž byla řeč výše.

V následující kapitole vykládá J., vraceje se k teoretickým předpokladům své práce, o srovnávací charakteristice fonologických a mimogramatických prvků. Prvky mimogramatické jsou všechny fonetické prvky, jichž nebylo užito v systému fonologickém. Jsou jistým způsobem normovány, ustáleny jen v klidné a věcné řeči, kde je slovo toliko logickým termínem, poukázkou na předmět. Jakmile však jde o to, aby se zvukem vyjádřil nějaký dojem (zvuková metafora) nebo vzrušení citové, deformují se mimogramatické prvky a dodávají tak řeči výraznosti. Poměr mezi jistým citovým vzrušením a mimogramatickým prvkem, který je vyjadřuje, není však nijak absolutní a jednoznačný, protože se vzrušení zmocní kteréhokoli prvku, jehož nebylo užito ve fonologickém systému jazyka. Proto se různé jazyky liší způsobem fonetických projevů citového vzrušení. Tak na př. na Rusa působí české délky dojmem emfatičnosti, protože je zvyklý emfaticky prodlužovat krátké samohlásky; pro něho je délka prvkem mimogramatickým, kdežto pro Čecha je délka prvkem fonologickým, a tedy citově nevýrazná. Naopak na Čecha působí klidná řeč ruská dojmem mluvy rozčilené, protože nepravidelné rozdělení přízvuků, které v ruštině vyplývá z fonologického rázu přízvuku, působí na Čecha dojmem porušení pravidelné alternace přízvuků, jaké nastává ve vzrušené řeči. Prvky mimogramatické jsou tedy velmi pohyblivé, kdežto prvky fonologické vynikají stálostí a velmi zřídka se deformují pod vlivem vzrušení citového; ani tehdy, když dojde výjimkou k jejich pozměnění, nepřekročují se jisté hranice, aby nebyla přerušena jejich fonologická funkce. J. ukazuje to názorně zejména na změnách české délky.

Po těchto výkladech, které měly za účel ukázat, že se toliko prvky fonologické pro svou stálost hodí za základ veršového rytmu, vrací se J. k verši a prohlašuje, že fonologickou basí českého přízvučného verše je mezislovný předěl, průvodním mimogramatickým prvkem dynamický přízvuk a autonomním fonologickým prvkem (t. j. takovým, který v daném případě *není* činitelem rytmické setrvačnosti) kvantita, kdežto na př. v ruském přízvuč. verši je fonologickou basí rytmu dynamický přízvuk, průvodním mimogramatickým prvkem kvantita a autonomním fonologickým prvkem mezislovný předěl. Autonomní fonetické prvky (v češtině kvantita, v ruštině mezislov. předěl) nejsou ovšem rytmicky bezvýznamné: někdy odporují rytmické setrvačnosti, jindy se jí částečně podřizují, avšak jejich přítomnost se nezbytně cítí.

Výsledek úvah o podstatě českého verše je tedy tento: v českém »přízvučném« verši je dáno fonologicky toliko frazování, kdežto *temps marqués* (rytmické důrazy) samy nejsou fonologicky odůvodněny, t. j. jsou vyplněny prvkem nevytyčeným v jazykovém povědomí. Verš ruský je tedy hluboce odlišný od českého, ačkoli bývají zařaďovány do téže kategorie; tak na př. Jungův verš

»Bouře mlhou nebe kryje«

liší se od puškinského originálu

»Burja mgloju nebo krojet«

jednak kvantitou, jednak a zejména tím, že v ruském verši je neměnné frazování

O O || O O || O O || O O

toliko nahodilou shodou autonomního předělu s rytmickou setrvačností, kdežto v češtině je mezislovný předěl základním rytmotvorným prvkem a uvedený verš Jungův je svým frazováním kanonický.

Konečně pojednává J. ještě o míře trvání rytmických jednotek. Je trojí míra totožnosti rytmických úseků (t. j. stop, taktů): 1. isochronismus (stejné trvání), podmíněný součtem kvantit těch slabik, které tvoří úsek (na př. v latinském verši); 2. isochronismus založený na tendenci jazyka vyrovnávati trvání rytmických úseků; 3. isosylabismus, při němž rovnost úseků se omezuje na rovnost počtu slabik tvořících úsek. Český verš, zamítnuv časoměrnou prosodii, zamítl první možnost měření; druhé možnosti se staví v cestu fonologický ráz české kvantity; třetí způsob měření, isosylabismus, rovněž není vhodný pro českou prosodii, neboť českému jazykovému povědomí slabika jakožto míra časová je cizí. Přes to však jsou rytmické úseky tradičního českého verše přísně isosylabické.

Po tomto stručném nástinu názorů Jakobsonových bylo by nespravedlivé nezmíniti se o předmluvě k jeho knize, kde se teoretik dovolává básníků a herců, uváděje jednak citáty z jejich uveřejněných projevů (Durych, Rutte, Kalista), jednak odpovědí, kterých se mu dostalo v interviewech (Karásek ze Lvovic, Neumann, Toman, Hořejší, Hora, Nezval, Biebl, Hilar, Tuma, Burian). Hlavním bodem zájmu interviewerova byla otázka kvantity v české prosodii. A tu se ukázalo, že nikdo z básníků nepomýšlí na zavedení prosodie založené na kvantitě; Toman řekl dokonce velmi určitě: »Délka, ačkoli hraje jistou úlohu v přízvučném verši, nesmí nahrazovati přízvuk.« Zato upozorňují všichni na závažný význam délky »pro melodický pohyb a melodickou výstavbu verše«; činí to ovšem různými slovy. I druhého stěžejního bodu názorů Jakobsonových, mezislovného předělu, dotkli se někteří básníci (Karásek ze Lvovic, Nezval). Důležitý je výrok Karáska ze Lvovic: »Mezislovní hranice do jistého stupně určují rytmus.« Konečně i o posunutí přízvuku vyslovili se mnozí, schvalujíce je zejména v případech, kdy slabika bezpřízvučná strhující na sebe přízvuk je dlouhá.

Obsahem předmluvy končíme přehled názorů Jakobsonových. Že jsou zajímavé, řekli jsme již na začátku. Je však třeba nyní pohlédnouti zblízka na jejich správnost. Jde především o poměr mezi přízvučnou a časoměrnou prosodií. Jakobson je přesvědčen, že nelze mluvit o nevhodnosti časomíry pro češtinu, protože každá prosodie páše nutně násilí na jazyku, tedy nejen časoměrná prosodie, nýbrž i přízvučná. K vítězství přízvučné prosodie došlo prý historickou náhodou. Myslím, že by bylo zbytečné rozvířovat příliš mnoho prachu kolem otázky dnes už docela nevinné, a spokojím se proto krátkou poznámkou. Se stanoviska historického je divné, že prosodie časoměrná, ač je a priori stejně vhodná pro jazyk jako přízvuk, objevila se až v době renesanční, byvši přenesena z jazyků klasických, a že se nová její vlna objevuje právě začátkem XIX. století v době klasicismu, tedy zase za živého styku se starověkem; hned potom v básnické praxi ustupuje. Ještě divnější však je tato okolnost: naše sedmileté i mladší děti čtou bez jakýchkoli teoretických znalostí a zcela instinktivně přízvučné verše bez rytmických chyb, kdežto naši čtrnáctiletí kvartáni, ba časem i osmnáctiletí oktaváni potýkají se s prajednoduchým českým hexametrem, ačkoli jsou mu zvyklí z latiny a jsou o něm teoreticky poučeni. Je tedy násilí páchané časomírou na jazyku zcela stejné a stejně oprávněné jako násilí páchané prosodií přízvučnou? Sotva. Při tom ovšem nikterak nepopírám (a jen hluchý by mohl popírati) veliký význam dlouhých samohlásek ve verši

přízvučném pro tempo verše, pro jeho citovou výraznost a pro to, co nepřesně bývá nazýváno hudebností.

Mnohem závažnější než nové řešení poměru mezi obojí prosodií je však Jakobsonův pokus objevit v českém veršování přízvučném zcela jiný základ rytmu, než jaký byl uznáván dosud teoretiky i básníky samými. Rytmickou basí českého verše není podle Jakobsona přízvuk, nýbrž mezislovný předěl. Východiskem, z něhož vychází k tomuto tvrzení, je mu rozdíl mezi fonetickými prvky fonologickými (vnitřně podmíněnými) a mimogramatickými (zevně podmíněnými). Prvky mimogramatické, k nimž náleží český přízvuk, nemohou totiž podle názoru Jakobsonova býti základem veršového rytmu zejména pro svou nestálost. V kap. VIII. a IX. ukazuje Jakobson proměnlivost prvků mimogramatických (pod vlivem citového vzrušení atd.) a zdůrazňuje stálost prvků fonologických. Tento důvod však neplatí pro český přízvuk. I uznáme-li kolísání vedlejších přízvuků pod vlivem citového vzrušení, o kterém ostatně věděl i Král, a přiznáme-li oprávněnost názoru Jakobsonovu, že v trojslabičných slovech je možno přenesení vrcholu dvouslabičné přízvukové vlny pod vlivem citového vzrušení, musíme připustiti, že celkem je systém českého přízvuku velmi stálý, mnohem stálejší než na př. délka v těch jazycích, kde je zjevem mimogramatickým.

Jiný důvod Jakobsonův proti základní funkci přízvuku v českém verši je slabost českého přízvuku. Je pravda, že český přízvuk je mnohem slabší než ruský, kterému je J. zvyklý, ale je s dostatek výrazný, abychom cítili jakékoli jeho pokřivení ve výslovnosti cizincově. Vždyť síla expirace není jediným fonetickým činitelem přízvuku; působí i jiné složky, na př. tónová výška, staccatové odtržení přízvučné slabiky od následující (značně výrazně pronikající na př. ve verši Čechově) atd. Jakobson však přičítá českému přízvuku nejen slabost objektivní, nýbrž i subjektivní; je totiž toho názoru, že existuje slabě (nebo snad vůbec neexistuje) v jazykovém povědomí. Na důkaz toho uvádí, že Čechové nikdy nerozlišovali v písmě slabiky přízvučné od nepřízvučných a že bylo dokonce nutno místo přízvuku objevit (Dobrovský). Na to lze odpověděti, že i mnohé jazyky se silnějším přízvukem než čeština neoznačují jej graficky a že psychologická závažnost přízvuku je sotva menší než závažnost mezislovného předělu. Je fakt velmi známý, že málo gramotní lidé u nás, píšíce dopis, kladou přečasto slovní hranici, tedy mezislovný předěl, na místo nepravé. Vytýká-li se v prospěch větší psychologické závažnosti mezislovného předělu jeho ráz fonologický, je nutno vzpomenout, že i český přízvuk má (podle názoru Jakobsonova!)

platnost fonologickou jakožto přízvuk větný. Je pravda, že Dobrovský stanovil po prvé pravidla českého přízvuku; má-li však býti tato okolnost uváděna za doklad slabé existence přízvuku v jazykovém povědomí, je nutno odpověděti, že důležitost mezislovného předělu dochází povšimnutí teprve v době přítomné.

Tolik na obhájení přízvuku. Ještě závažnější důvody lze však uvésti proti kladné části Jakobsonova tvrzení, že totiž mezislovný předěl je základem rytmu v českém verši. Rytmická funkce, kterou podle názoru Jakobsonova mezislovný předěl vykonává, je frazování: rytmické důrazy jsou sice dány přízvukem, ale frazování, to jest seskupování, bez něhož není rytmu, dodávají mezislovné předěly. Mluví-li se o seskupování, ptáme se ovšem, co se seskupuje. A tu začínají v nauce Jakobsonově nejasnosti a rozpory. Na str. 34 pojímá J. frazování jakožto shrnování rytmických důrazů v skupiny oddělené od sebe cesurou a dokazuje, že se cesura nutně kryje s mezislovným předělem. S tímto výkladem lze do jisté míry souhlasit. Měl jsem příležitost ukázat jinde (viz studii O volném verši českém v Čas. čes. musea 1925), že bez cesury není rytmu ani v takové větě, v níž jednotlivé přízvuky jsou od sebe odděleny po každé stejným počtem nepřízvučných. Je tedy cesura pro rytmus českého verše velice důležitá.

Jiná však je otázka mezislovného předělu v cesuře nutného. Neboť především se stává, ač výjimkou, že v cesuře mezislovného předělu není, nýbrž že cesura připadá doprostřed slova, za druhé — a to je mnohem důležitější okolnost — mezislovný předěl v cesuře je podle přiznání samého Jakobsona závazný i v ruském verši, kterému J. přiznává za podklad rytmu přízvuk. Není tedy nutnost mezislovného předělu v cesuře okolností tak závažnou, aby pro ni musil být prohlášen mezislovný předěl za rytmickou basi verše. Jakobson to patrně sám cítil, a proto na jiném místě (str. 53) naznačuje jiné pojetí jeho funkce. Cituje totiž Jungův verš

Bouře mlhou nebe kryje

a praví o něm, že je »kanonický« svým neměnným frazováním. Tomuto výroku nelze rozuměti jinak, než že nejde o seskupování rytmických důrazů, nýbrž o seskupování jednotlivých slabik v skupiny odpovídající veršovým stopám; v citovaném verši Jungově připadá totiž náhodou po každé stopě mezislovný předěl, takže všechny rytmické důrazy jsou vyplněny hlavními slovnými přízvuky. Avšak potom není správné mluvit o frazující rytmické funkci mezislovných předělů, protože slabika není v češtině nejnižší rytmickou jednotkou; tou je teprv rytmický segment (stopa). Sám J. praví na str. 54, že českému jazykovému povědomí

slabika jako míra časová »zůstává fikcí«. A tak v citovaném verši neseskupuje mezislovný předěl rytmické prvky, nýbrž pouhé slabiky. Jeho funkce je tedy fonetická, nikoli však rytmická. Kdybychom přes to chtěli jej uvést v nějaký poměr k rytmu, bylo by lze nejvýše říci, že mezislovný předěl označuje rytmické důrazy. To by však nebylo správné, protože takových veršů, v kterých připadá na každý rytmický důraz mezislovný předěl, bychom mnoho nenašli. Hromadění mezislovných důrazů má totiž značnou schopnost výrazovou (expresivní). Má vliv na tempo verše (které v citovaném verši je jím zpomaleno) a na důrazné pronikání rytmu, který je mezislovnými předěly (nebo spíše hlavními slovnými přízvuky) tvrdě skandován. V uvedeném verši Jungově, jehož obsahem je líčení bouře, podporuje tato zvláštnost účinně náladový tón verše, ale v jiných případech by byla na závadu. Proto nejčastěji shledáváme ve verších, že mezislovný předěl připadá jen na některé rytmické důrazy, kdežto jiné důrazy připadají doprostřed slova na přízvuky vedlejší. Pozorujeme-li takovéto verše, shledáme, že není v sousledu mezislovných předělů pražádné pravidelnosti a že mezi nimi není vzájemný poměr isochronismu (rovnosti časové). Kdybychom chtěli takové rozložení mezislovných předělů pokládat za rytmické, nebylo by možné odlišit verš od prózy. Vezmeme-li ovšem na pomoc statistiku (jako to učinil J. v své studii »Staročeskije stichotvorenija« atd. v III. roč. Slavie při studiu veršů staročeských), poznáme, že procento případů, kde se mezislovný předěl kryje s rytmickým důrazem, je značné. To je však jen nutný důsledek ustálení hlavního přízvuku na první slabice slova, neboť kdykoli připadne rytmický důraz na tuto slabiku, shoduje se s mezislovným předělem. A proto nelze přiznati oprávnění Jakobsonově teorii o rytmické funkci mezislovného předělu. Neznamená to ovšem že by rozdělení mezislovných předělů bylo pro ráz verše bezvýznamné. Má naopak značnou hodnotu, ne však rytmickou, nýbrž — jak bylo výše naznačeno — výrazovou, expresivní. Hromadění mezislovných předělů nebo zase naopak vyhýbání se jim, různé jich rozestavování, to vše může účinně podporovat základní citový tón verše. Ale právě proto je sluchový dojem mezislovného předělu mnohem prchavější, individuálnější, a proto méně snadno zachytitelný než sluchový dojem přízvuku.*) Nelze tedy

*) Do jaké míry je rozložení mezislovných předělů zjev individuálně podmíněný, ukázal J. sám v studii o staroč. verších, která byla výše připomenuta, pokusiv se přičísti jistému básníku verše právě podle rozložení mezislovných předělů.

přijmouti Jakobsonovu teorii o mezislovném předělu. I po jeho výkladech bude nám základem rytmu ve verši přízvuk.

Jest nyní třeba zaujmouti stanovisko ke krátké, ale důležité kapitole Jakobsonova spisu, která má název »Míry trvání rytmických jednotek«. V ní, jak bylo výše vyloženo, upírá J. češtině isochronismus (stejné trvání) rytmických segmentů (stop), a to proto, že má čeština fonologické kvantitativní poměry. Jinými slovy: stopa, jejíž samohlásky jsou dlouhé, nemůže podle názoru Jakobsonova trvat stejně dlouho jako stopa, jejíž samohlásky jsou krátké. Jakobson však zapomíná, že rytmický isochronismus neznamená stejné objektivní trvání, nýbrž subjektivní dojem stejného trvání a že — jak ukázal Verrier — dovedeme pojímat jako isochronní dokonce i stopy o různém počtu slabik. Dovede-li tedy naše schopnost rytmického prožívání překonat rozdíl v trvání segmentů způsobený nerovným počtem slabik, stačí zcela jistě i na překonání rozdílů plynoucích z nesrovnalostí délkových. Je tedy omyl, domnívá-li se J., že je čeština neschopna isochronismu segmentů; naopak rytmus českého verše je na něm založen, a to tak, že cítíme vzájemnou isochronnost segmentů v témže kólu (skupině oddělené cesurou) a pak ještě vzájemnou isochronnost kól téhož verše (viz o tom citovanou již studii O volném verši českém).

Vysloviv své stanovisko k otázce kvantity, mezislovného předělu a isochronismu rytmických segmentů, pokládám úkol svého referátu za skončený, neboť hlavní směrnice Jakobsonova spisu byly probrány a posouzeny. Nechal-li jsem bez povšimnutí některé podružnější výklady fonetické, stalo se to proto, že většinou nemají přímého vztahu k prosodii a že povolaným jejich posuzovatelem může býti toliko fonetik. Přes to však nelze zcela opominouti jednoho z těchto výkladů, protože se zblízka týká prosodie. Jde o posouvání přízvuku v trojslabičných slovech. Jakobson, užív pozorování Brochových o dvojslabičné vlně přízvukové, ukázal, že pod vlivem citového vzrušení připadá někdy vrchol takové vlny na druhou slabiku, zejména je-li dlouhá, a odstranil tak prosodické nauce z cesty značnou obtíž. Nelze ovšem z tohoto výkladu, byť zdařilého, vyvozovat dalekosáhlý závěr o možnosti kompromisního *systému* kvantitativně přízvučného právě proto, že jde o zjev výjimečný, závislý na citovém vzrušení.

Jde nyní o formulaci konečného úsudku o Jakobsonově knize. Z kritických poznámek, které jsem dosud uvedl, vyplývá závěr, že přes bohatství a zajímavost detailů je práce Jakobsonova v základních svých thesích pochybena. J. příliš málo dbal ná-

ležitého odstupu mezi fonetikou a metrikou; tak na př. vnutil metrice apriorně za základní metodický pojem rozdíl mezi zvukovými prvky fonologickými a mimogramatickými, na jiném místě upřel češtině z důvodů fonetických isochronismus rytmických úseků, zřejmě daný rytmickým cítěním. Přes své omyly není však Jakobsonův spis bezvýznamný ani zbytečný. Zmýlil-li se J., stalo se to proto, že odvážně hledal. A jeho kniha je přes svou suše odbornickou tvářnost kniha živá, která nezanechá čtenáře lhostejným. A kdyby neměla jiného výsledku, než že podnítí vážnější přemýšlení o otázkách českého verše, nebyla nadarmo napsána. Jan Mukařovský.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

V Časopise pro moderní filologii a literatury (XII, 1—2) uveřejnil Jos. Janko další řadu svých příspěvků k etymologickému slovníku českému, o nichž jsme referovali naposledy v NŘ. 9, 243. V tomto pokračování jsou vyložena zvláště tato slova: Amcha, stč. jméno osobní, je z Ambrož n. Amos; amiant (vláknitý kámen, asbest) je z řec. amiantos, neposkvrněný; Amidór, jméno psí, je z franc. ami d'or, přítel ze zlata, zlatý; slov. amika (spraviti amiku, vyrovnati se přátelsky, mírně) zakládá se na lat. slově amica (žen. rod k amicus, přátelský); Amil, jm. osob., vzniklo asi z germ. amal, čilý (Amalie), zkřížením se jménem Aemilius; amiseta (lehké dělo, zvl. pro válku v horách) je z franc. amusette, zábava; amoniak (čpavek) má jméno podle egyptského boha Ammona, u jehož chrámu se nacházela sůl zvaná sal ammoniacus, amoniak nebo zkomolením salmiak; také amonit (vymřelý hlavonožec se skořápkou připomínající zatočený roh) se jmenuje podle boha Ammona, který byl zobrazován s rohy dolů zatočenými; amnesie (ztráta paměti) je slovo původu řeckého, skládající se z předpony a- (bez) a kmene mnesi- (vzpomínání), který je také v slově anamnése (rozpomínání); stejně složeno je v podstatě i slovo amnestia (souborné udělení milosti, vl. zapomenutí křivd n. přečinů); amolanc (býti v koncích s amolancem) vzniklo obměnou něm. einmaleins (násobilka); amom n. amomice (rostlina z čeledi zázvorovitých) je název založený na řec. slově amomon n. kardamomon; amoret, amoretek (bůžek lásky, ob. jeho soška) je slovo původu ital., z amoretto (množ. č. amoretti), zdrobněliny z amore (láska); amorfie n. amorfismus (beztvárnost), amorfní a p. jsou slova složená z řec. a- (bez) a morfe (tvar); amortisace (umořování dluhů) je z novolatinského amortisatio, které se zakládá na franc. amortir (umrtviti, utlumit), složeném z a(d)- a z kmene, který je v lat. mors, mortis (smrt); Amos, jm. osobní, je původu hebrejského a značí člověka nesoucího (břímě); podle Amosa ze Štěkně († 1552) sluli jeho přívrženci amosenci; vulg. slovo ampažúra (kořalka)

vzniklo prostřednictvím německým z franc. embouchure (co se strká do úst, zúž. hrdlo lahvičky, pak i její obsah); amper má jméno po slavném fysikovi A. M. Ampèrovi; amplifikace (rozvedení, rozšíření) je z lat. amplificare (amplum facere = objemným činiti); ampreclíček je z něm. Anbretzel (bretzel, preclík, se zakládá na lat. bracellus, bracitellum, zdrobn. k bracchium, raménko); ampule (visací lampa) vzniklo z lat. ampulla, zdrobněliny k slovu amphora; amputace je slovo rovněž lat. původu, utvořené k slovesu amputare (ambi putare = kolem řezati); amrhele (druh třešní), v nář. hamrale a p., je z lat. amarellum (něm. Amarelle), utvořeného k příd. jménu amarus (hořký, navinulý); Amsterodam, dříve také Amstelodam, má jméno podle říčky Amstel (damm = hráze) s obměnou l — r podle Rotterdam a j.; amulet (ochranný závěs nošený na těle) je z lat. amuletum, které se vykládá z výrazu amoli letum = odstraňuj smrt; an, ana, ano vzniklo spojením a- on, a- ona atd.; anabaptista (novokřtěnec) má základ v řec. ana (znovu) a baptizo (namáčím, křtím); anabase (podle Xenofontova líčení slavného návratu Řeků z Kyrovy výpravy proti Artaxerxovi, dnes ob. jméno vojenského zpětného tažení za obtíží zvl. svízelných a tedy slavného) je slovo řecké složené z ana- (vzhůru) a basis od baino, kráčeti; anemie (chudokrevnost) se zakládá na složení z an- (bez) a haima (krev), tak jako slovo anesthesie (bezcitnost) je složeno z téhož an- a slova aisthesis (k aisthano, cítiti); anafora (opakování slova na začátku veršů), slovo zase řecké, skládá se z ana- (opět) a ze stupňovaného kmene slovesného fero (nesu); stejně je složeno i slovo anagram (přestavení liter nějakého slova, aby vzniklo slovo nové, na př. lež — žel), v jehož druhé části je řec. slovo gramma (písmeno) od slovesa grafein (psáti); anachoret (poustevník) znamená člověka, který odchází do osamělých míst (řec. ana-choreo = zpět jíti, ustoupiti); anachronismus (kladení událostí v nespr. dobu) je složenina z ana- a chronos (čas); an- významu záporového (bez, ne) je v složeninách anakoluth (výšin z vazby), kde druhým členem je řec. keleuthos (cesta), a analfabet (kdo neumí číst ani psát), kde je an- spojeno se známým slovem alfabeta (abeceda); analogie (obdoba) se skládá z řec. ana- (vzhůru) a slova logos (počet: ana logon, podle počtu, poměrně); analysa (rozbor) značí vlastně změnu (ana-) vzniklou uvolněním, rozpuštěním (lyo); anamnésa (vzpomínání, v lékařství zjištění stavu před chorobou) je složeno z ana- a z kmene, který je v slově amnesie; anakreontik je básník po způsobu řec. básníka Anakreonta, který opěvoval lásku, víno a družné veselí; ananas je jméno původu peruanského (nanas), známé v Evropě od objevení Brasilie a Peru.

HOVORNA.

KONGRUA (F. Ž.) má skloňování jako idea, 2. p. tedy kongruy, 3. a 6. kongrui, 4. kongruu, 7. kongruou. Tvar 3. a 6. p. kongrue, který jsme v posledních dnech v novinách tak často čítali, cítí každý přirozený Čech jistě jako nemožný.

PIŠKOT (L. N.) je slovo, které přešlo k nám prostřednictvím staršího německého tvaru Biskott. Nejstarší český doklad toho slova, nám známý, je v Rohnově Nomenclatoru II (1765), 109 v kapitole O krmích: piškot, cukrový chléb, copta saccharo condita, Zuckerbrod. O původu německém svědčí záměna hlásek b—p, zakládající se na německé neznělé výslovnosti souhlásek znělých, a střídání sk — šk, které je rovněž častým zjevem v slovech z němčiny nebo prostřednictvím němčiny přejatých (flasca — flaška, paškvil — Pasquil, škandál — Scandal atd.). Německé Biskott (Biskotte) samo je pouhou obměnou italského biscotto, jako zase tvar Biskuit (Bisquit), který se vyskytuje v němčině od poč. 17. stol., zakládá se na franc. biscuit. Ital. biscotto i franc. biscuit vzniklo v tom i onom jazyce náležitými změnami hláskoslovnými ze středolatinského slova bis-coctus (panis), dvakrát pečený (chléb), suchar. Domácí napodobeninou německou tohoto biscoctus je slovo Zwieback (zweimal gebacknes Weissbrot), podle něhož bylo utvořeno starší české cvíbok (1803 Praž. kuchařská kniha 49), cvíbochn. cvípak (Jungm.). Česká náhrada něm. cvíboku, t. j. slovo suchár, suchárek, objevuje se po prvé v Thamově slovníku německo-českém z r. 1799 (ve vydání prvním, z r. 1788, je pod heslem Zwieback toliko: dvakrát pečený, dvojpečený chléb; rovněž v Rohnově Nomenclatoru 2, 95 z r. 1765: chléb marynářský, dvakrát pečený); v kuchařské praxi je slova suchárek užito po prvé v citované Pražské kuchařské knize (1803): vem za půl druhého krejcaru tlučeného suchárku, t. j. cvíboků. Veleslavínův čtyřjazyčný Nomenclator (1598) 425 má tvar biskokt, založený zjevně přímo na latinském biscoctus; nč. biskyt, jako název jistého druhu pečiva (na rozdíl od sucharů) je, jak z dřívějšího výkladu vidět, z franc. biscuit.

ŠTRAPÁCE (J. G. J.) je slovo přejaté z němčiny. Něm. Strapaze (strapazieren, v starší němčině také strapizieren), vyskytující se v němčině od počátku 17. stol., není ovšem ani v němčině slovo původu domácího, nýbrž je to pouhá obměna ital. strapazzare, které vzniklo složením z lat. extra (zvláště, neobyčejně) a patiare (novotvaru m. klasického patior, pati, trpěti). Znamená tedy něm. Strapaze značnou míru namáhání. Je zajímavé, že se v češtině vedle podst. jm. štrapáce udržela něm. slovesná forma starší ve vulgárním výraze »štrapicírovati se« (já se s tím nebudu štrapicírovat, co jsem se s tím naštrapicíroval) s významem »mořiti se«, k němuž asi dala podnět lidová etymologie spojující sloveso štrapicírovat se slovesem trápit. Slovem štrapáce rozumíme dnes v češtině nejen namáhání, nýbrž i svízele

jiného druhu. Boty do štrapáce (nebo, jak píší naše obchody s obuví, boty »štrapácní«) jsou nejen boty do práce, nýbrž i boty cestovní (turistické), do nepohody atd. Jedním českým slovem by tedy bylo dost těžko slovo štrapáce nahraditi; kdybychom měli »štrapácní« boty pojmenovat podle jejich určení, musili bychom užíti výrazů aspoň dvou, na př. boty pracovní (do práce) a boty cestovní (na cesty). Sáhneme-li po jiném hledisku pro pojmenování, mohli bychom takovým botám říkati podle jejich přednosti boty trvanlivé, stálé, pevné, ale těmito vlastnostmi vychvalují obchodníci s obuví větším nebo menším právem i jiné druhy obuvi, nejen boty do štrapáce. Snad by se tedy nejlépe hodil název, jehož se užívá i v řeči lidové, totiž silné boty. Silné je to, co má sílu, co mnoho vydrží; silná látka je látka, která se tak snadno neroztrhá. Protože takové látky bývaly obyčejně tlusté — ač v tloušťce vlastně síla nezáleží —, nabylo slovo silný v tomto spojení (silné sukno a p.) významu tlustý. Název »silné boty« odpovídal by tedy v svém původním pojetí nejlépe tomu, co se chce vyjádřiti jménem boty štrapácní (do štrapáce); zvyknou-li si obchodníci takovéto boty označovati oním výrazem českým, ujme se velmi snadno a nikdo nebude v pochybnostech, jaký druh bot se tímto názvem míní.

VZPOMÍNATI. Jeden vynikající český kritik a spisovatel, jinak velmi dbalý své formy, napsal v časopiseckém článku o vzniku své knihy i tuto větu: »Tato smutná prázdnota, jež nadchází (!) po dokončení každé knihy v z p o m í n á m i d o b, kdy jsem dřel na maturitu.« Je to zjevné zmatení dvou výrazů významem načisto různých: vzpomínati čeho a připomínati někomu něco. Také franština má podobné dva výrazy: se souvenir de quelque chose a rappeler qch à quelqu'un. Vazby souznačných výrazů se souvenir de qch a se rapeller qch se v běžné, konversační franštině matou a říká se také »se rapeller de qch« (je me rapelle de lui). Ale žádný Francouz pod sluncem si nesplete s l o v e s a souvenir a rapeller a nenapíše na př. »cela me souvient du temps où...« (místo »cela me rapelle le temps où...«) a pod. Kdyby takovou větu napsal český spisovatel na př. ve francouzském résumé svého článku, strhli by jistě všichni frankofilové a frankomanové, co je jich po Čechách, pokřik, jak se může opovážit takový člověk psáti francouzsky takovýmto způsobem, a náš spisovatel by byl zahanben do nejhlubších základů své duše. Proč se však nikdo nepozastaví a proč se český autor nezardí nad tím, když chybu navlas téhož rázu spáše v svém vlastním mateřském jazyce?

Odpovědný redaktor: Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.